

УДК 611.9(477.85)(092)

Т.М. Бойчук, В.В. Кривецький, О.М. Слободян

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці

ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ФУНДАТОРА НАУКОВОЇ ШКОЛИ ЕМБРІОТОПОГРАФІЇ, ДОКТОРА МЕДИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА МИКОЛИ ГЕРВАСІЙОВИЧА ТУРКЕВИЧА

Туркевич Микола Гервасійович народився 08 жовтня 1894 року за старим стилем в селі Лотеніка Холмської губернії. Зараз це територія сучасної Польщі. Про це свідчить запис у метричній книзі св. Успенської церкви, підписаний вельмиповажними особами: управляючим державним майном Родомської, Келецької, Люблінської і Сходлецької губерній Василевським М.І. і бабусею новонародженого Іваненко Є.С.

Тато Миколи Гервасійовича, Гервасій Павлович, походив з багатодітної сім'ї. Дітей було десятеро. Микола Гервасійович згадував, що коли він з братами приїжджав гостювати до дідуся, то дітей збиралася така купа, що тільки бабуся Камілія Тимофіївна знала кого як звать і хто чий, а Павло

Миколайович тільки запитував: “Ти чий?”. Стіл завжди був накритий і весь час хтось їв, одні закінчували інші тільки починали.

Гервасій Павлович отримав вищу освіту, про що свідчить документ, датований 20 жовтня 1889 року. В ньому зазначено, що селянин Туркевич Г.П. закінчив повний курс Петрівської землеробської академії за спеціальністю лісне господарство. Це був красивий, мовчазний чоловік. На всіх фотографіях, що збереглися в сімейному архіві, він стриманий і лише на одній, на березі моря, посміхається. Помер у 1934 році у м. Самарканді.

Мати Миколи Гервасійовича, Катерина Миколаївна, походила з родовитої, освіченої сім'ї. У її батька, Миколи Захаровича Іваненка, була велика садиба і чимало землі. Він і його дружина, Єлизавета Семенівна Синакевич, багато коштів витрачали на те, щоб всі їх діти здобули добру, на той час, освіту. Вона закінчила вищі жіночі курси. Катерина Миколаївна грала на фортепіано, малювала олією, вишивала, шила, писала кулінарні книжки, знала французьку і польську мови.

І тато, і мама Миколи Гервасійовича були зовні дуже привабливими особами. Вони одружилися в 1890 році і тільки смерть розлучила їх у 1936 році. У них народилося шестеро дітей: Борис, Микола, Анатолій, Юрій, Олександр і Ніна. Борис Гервасійович став видатним вченим анатомом, Анатолій, Юрій і Олександр загинули під час громадянської війни, а Ніна померла від іспанки, коли їй виповнилося 15 років.

Ріс Микола Гервасійович серед мальовничої природи. Через все життя проніс він любов до тварин, рибалки і природи. Вчитися почав у Холмській гімназії, де захоплювався біологією, фізикою, старанно вивчав мови. Вже тоді, в гімназії, він почав малювати. Спочатку олівцем робив замальовки своїх викладачів. Мало хто з нас може похва-

© Бойчук Т.М., Кривецький В.В., Слободян О.М., 2014

литися, що пам'ятає своїх вчителів, а тут є зображення всіх, хто викладав у Миколи Гервасійовича. Потім він став писати олією і аквареллю. Його картини збереглися донині. Виготовляв також дерев'яні скульптури. Одночасно він почав займатися спеціальною фізкультурою за популярною на той час методикою. Збереглися його записи про виміри тіла, як дані контролю впливу фізичних вправ. Останній запис зроблено в листопаді 1915 року: зріст 175 см, вага 165 фунтів, об'єм грудної клітки 90 см.

У 1916 році, йдучи стопами старшого брата Бориса, він вступає до медичного факультету Донського університету. З першого курсу прийшло до Миколи Гервасійовича захоплення анатомією. Під керівництвом завідувача кафедрою анатомії професора К.З. Яцури, який був автором двох підручників з анатомії людини, Микола Гервасійович досяг великих успіхів у оволодінні цією наукою. Починаючи з IV курсу студент М.Г. Туркевич залучався до викладання нормальної анатомії, аж до закінчення університету. Тут він познайомився з своєю майбутньою дружиною Розою Рувимівною Соркіною. Вона була дуже вродливою жінкою. Донька багатого єврея-міщанина, народилася і виросла в м. Бобруйську, закінчила гімназію в м. Тарту, проходила жіночі медичні курси у Відні. Її родичі, зі старовинними родинними принципами, не дозволяли вийти заміж за православного. Роза Рувимівна зробила свій вибір і одружилася з Миколою Гервасійовичем 13 жовтня 1920 року. Батько, Рувим Нохімович, так і не вибачив її, не запросив додому, ніколи не бачив свого зятя. Тільки мати, Мера Соломонівна, потай листувалася з донькою на ідіш.

Молода сім'я часто голодувала, часи були важкі. Заробляли кошти чергуваннями біля ліжка тяжкохворих. Надавали допомогу населенню навколишніх сіл, де виникали епідемії тифу і поліомієліту. Але здоров'я похитнулося і після закінчення університету Микола Гервасійович відхиляє запропоноване працевлаштування на кафедрі і везе дружину на південь, в Азербайджан. Тут у високогірних селах Тауз, Кущі, Халдан вони були єдиними лікарями. Микола Гервасійович виконує хірургічні втручання (видалення катаракти, ампутації кінцівок), займається терапією і неврологією. З теплотою згадував він ті роки, простоту пацієнтів і повагу до нього, як до лікаря. Тут, в Кущах 24 квітня 1923 року, народилася їх донька, Людмила Миколаївна, а через рік, у 1925 році, сім'я перебирається в місто Житомир, де Туркевич М.Г. створює й очолює електроводолікарню. Вона існує і сьогодні, і носить ім'я свого засновника.

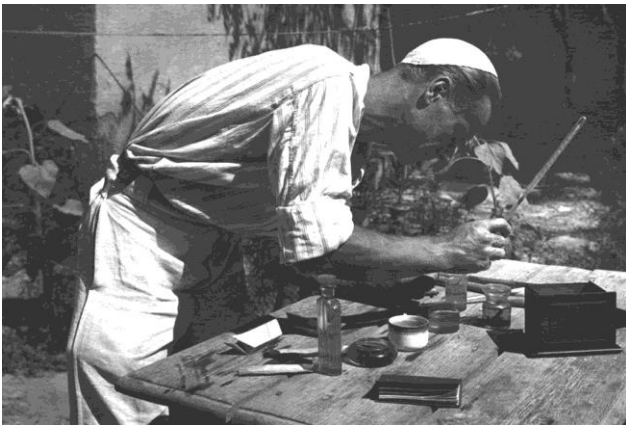
Старший брат Борис Гервасійович, також анатом, працював у Мінську і коли вирішив пере-

їхати до Самарканду, то порекомендував Миколу Гервасійовича на посаду асистента кафедри анатомії людини. З 1931 року починається стрімкий науковий ріст Миколи Гервасійовича. Його науковим керівником стає Сергій Іванович Лебьодкін. Тут він знайомиться і починає працювати з такими відомими вченими як академік Білоруської академії наук Д.М. Голуб і академік Латвійської академії наук П.Я. Герке. Всього впродовж двох років працювали вони разом, але розум, працьовитість, чарівність, гумор, інтелігентність цих людей здружили їх на все життя. Микола Гервасійович викладає, друкує наукові статті. "С.И. Лебьодкин, Д.М. Голуб, П.Я. Герке, Н.Г. Туркевич, Н.А. Журавицкая составили ядро белорусской школы эмбриологов. На эмбриональном материале млекопитающих и человека ими разрабатывалась проблема рекапитуляции" – згадує в своїй праці "Общая эмбриология человека" П.Я. Герке.

За цей період була фактично закінчена робота над кандидатською дисертацією. Її матеріали викладені в низці статей, які були опубліковані в німецьких наукових журналах. Про цей період роботи під керівництвом С.І. Лебьодкіна написав П.Я. Герке в своїй статті "Наукова спадщина С.І. Лебьодкіна". Микола Гервасійович виконав ряд цінних наукових досліджень присвячених розвитку мозку, які неодноразово друкувалися в морфологічній літературі. За сукупністю наукових праць М.Г. Туркевичу було присуджено науковий ступінь кандидата медичних наук.

Його брат, Борис Гервасійович Туркевич на той час очолював кафедру нормальної анатомії в Узбецькому державному університеті в місті Самарканді і коли звільнилася посада доцента, він запросив Миколу Гервасійовича переїхати до м. Самарканду, що він і зробив. Спочатку працював на кафедрі нормальної, а потім топографічної анатомії, паралельно продовжуючи займатися розробкою питань еволюційної ембріології. Виходить ціла низка фундаментальних статей в Німеччині і в працях УзДУ. Особливу увагу було приділено вивченню структурно-функціональної організації субкомісурального органа стінки IV шлуночка, який припускалося бере участь в нейроендокринній регуляції. Вивчаючи "эпифизарную область крыши промежуточного мозга человека", М.Г. Туркевич у 1933 році вперше зробив опис нової анатомічної структури – прекомісурального органа.

У 1934 році С.І. Лебьодкін очолює відділ морфології людини Інституту ім. П.Ф. Лесгафта. Це вчений, анатом перу якого належить витончена формула анатомії: "Вскрывают ножом – рассекайте мыслью". Він запрошує в 1935 році М.Г. Туркевича на посаду старшого наукового співробітника цього інституту. З вересня 1936 року М.Г.

Самарканд 1933 рік

Туркевича переводять на посаду доцента кафедри анатомії 3-го Ленінградського медичного інституту, де він починає займатися викладацькою діяльністю. За досить короткий відрізок часу з'являються фундаментальні статті з морфології циркумвентрикулярної системи мозку ссавців і людини. Серед них “Развитие Сильвиева водопровода у человека” (1935), “Ядра Сильвиева водопровода у человека” (1936), “Развитие Сильвиева водопровода у зародыша быка” (1936), “Анатомическое строение Сильвиева водопровода у человека” (1936), “Особенности строения эпендимы водопровода у дикобраза” (1937).

Наприкінці 1936 року, після переходу С.І. Лебьодкіна на роботу в педагогічний інститут, відділ морфології очолює Микола Гервасійович. 27 жовтня 1937 року він блискуче захистив докторську дисертацію “Развитие эпифизарной области крыши промежуточного мозга у человека и некоторых млекопитающих”.

Призив на війну з білофінами у 1938-1940 роках на деякий час перериває його наукову діяльність. Після комісування він переводиться на посаду доцента кафедри анатомії людини Військово-морської медичної академії, яку очолював видатний анатом Б.О. Долго-Сабуров. Ось як він пише про М.Г. Туркевича: “... я должен характеризовать Н.Г. Туркевича, как высококвалифици-

квалифицированного специалиста в области анатомии, имеющего ряд весьма интересных оригинальных научных работ по эмбриологии головного мозга. Обладая дарованиями педагога, он хорошо вел практические занятия и интересно читал лекции, которые всегда пользовались любовью студентов. Следует отметить его талант в изготовлении различных анатомических и эмбриологических моделей и муляжей для музейных и учебных целей, облегчающих освоение учащимися трудных разделов предмета...”.

Все закінчилося 5 жовтня 1943 року... Арешт, безпідставне звинувачення у шпигунстві, відоме “Ленинградское дело”. Його засудили до 10 років ув'язнення з наступним безтерміновим засланням. Він мало розповідав про знущання і негаразди. Згадував тільки людей, світочів інтелігенції, з якими він познайомився в таборі і потім зберіг цю дружбу на все життя.

На півночі, в м. Каргополі, в загоні загального режиму, він продовжує працювати за спеціальністю. Врятував життя дружини начальника табору, діагностувавши вчасно позаматкову вагітність і користувався правом вільного пересування в межах табору. Через кілька років його перевели в Інту, в табір посиленого режиму для політичних в'язнів. Микола Гервасійович був призначений завідувачем психіатричного відділення лікарні і єдиним у таборі лікарем. У відділення категорично заборонялося заходити охоронцям і це давало можливість йому рятувати вмираючих від голоду людей. Багатьом це врятувало життя.

Збереглися малюнки того часу (фотографувати було категорично заборонено). Багато займається вивченням англійської мови, перекладає, складає словник повсякденних висловів на англійській мові. Спілкується з видатними людьми того часу, які теж були політв'язнями.

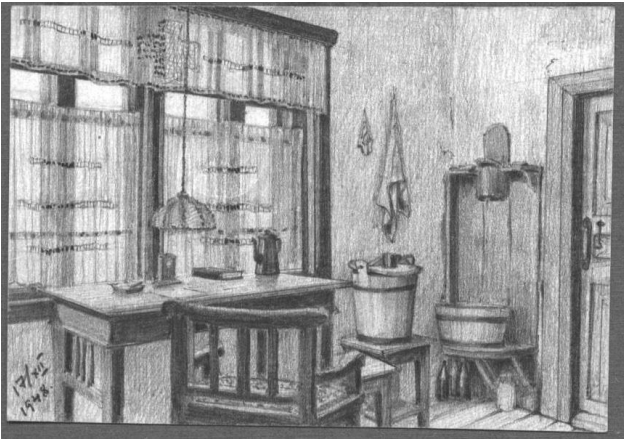
У січні 1953 року Микола Гервасійович переводиться в заслання у село Возвишенка, Булаєвського району, Петропавловської області, з обов'язковою реєстрацією в міліції і з обмеженням у пересуванні. Дружина і мати Миколи Гервасійовича залишають квартиру в Ленінграді і переселяються в Возвишенку, де вони працюють лікарями.

Після смерті Сталіна брат Розі Рувимівни, Семен Рувимович Соркін, починає клопотати про перегляд справи, і 21 вересня 1954 року М.Г. Туркевича було реабілітовано.

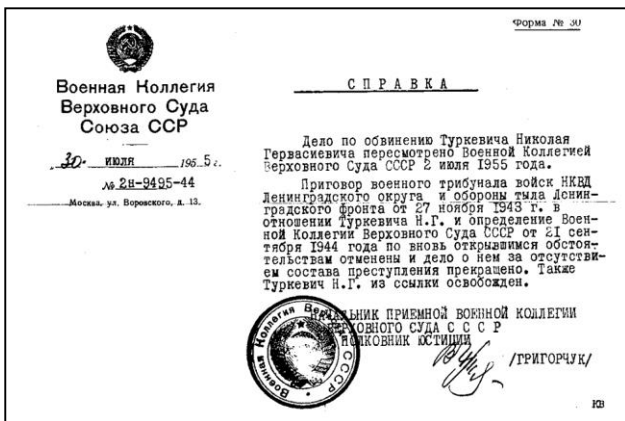
З 18 серпня 1956 року Микола Гервасійович був обраний за конкурсом на посаду завідувачого кафедрою анатомії людини Чернівецького медичного інституту (яку очолював до 1970 року). У 1957 році йому було присвоєно вчене звання професора.

Свої відгуки про Миколу Гервасійовича при-

Малюнок, олівець, Інта, 1949 рік, кабінет у лікарні

слали академік Латвійської Академії наук П.Я. Герке, доктор медичних наук, професор А. Смирнов, член кореспондент Академії наук БРСР, професор Д.М. Голуб, член кореспондент АМН СРСР, професор Б.А. Долго-Сабуров:

“... научные исследования его по развитию мозга неоднократно цитировались в морфологической литературе, как новый вклад в науку морфологии... Следует отметить исключительную преданность Н.Г. Туркевича интересам науки, которой он посвящал все свое время” – писав П.Я. Герке;

“... научные труды Н.Г. Туркевича по изучению развития головного мозга представляют собой оригинальные исследования и будучи прекрасно документированы, внесли много нового в мало изученную область” – А. Смирнов;

“... Н.Г. Туркевич является представителем оригинальной школы анатомов-эмбриологов. Он известен своими прекрасными работами по эмбриологии и анатомии центральной нервной системы и является одним из выдающихся специалистов в эмбриологии головного мозга. Н.Г. Туркевич известен как высококвалифицированный лектор, его преподавательский талантнискал ему любовь слушателей и уважение преподавателей, работающих с ним” – Д.М. Голуб.

Тут, в Чернівцях, він багато працює. Вивчення ембріогенезу заднього мозку людини за-

кінчилися новим відкриттям у IV шлуночку, в місці відходження епітеліальної пластинки – судинного сплетення. У 1957 році в роботі “Еще об одном эмбриональном органе головного мозга человека” описав анатомічний утвір під назвою “Орган IV мозгового желудочка”.

Своє захоплення ембріологічними дослідженнями Микола Гервасійович передає своїм учням і співробітникам, створює першу на Буковині школу анатомів-ембріологів. Тут, на вулиці Українській в м. Чернівцях, в 1958 році зібралася вся родина Миколи Гервасійовича: мати – Катерина Миколаївна Туркевич, донька – Людмила Миколаївна, зять – Яценко Георгій Іванович, онуки Наталія Георгіївна і Тетяна Георгіївна Яценки.

Професор М.Г. Туркевич багато працює, читає лекції, на які окрім студентів ходять і асистенти кафедри, продовжує також наукову діяльність. Згадує його учень: доктор медичних наук, професор В.М. Круцяк: “... коллеги полагали його і цінували не тільки як морфолога, а й за глибоку ерудицію в питаннях мистецтва, музики, літератури. Наукові праці професора М.Г. Туркевича відрізнялися не тільки глибиною і оригінальністю думки, а власноручно виконаними ілюстраціями. Багато нового вніс Микола Гервасійович у медичну і порівняльну ембріологію. Так, вивчаючи “сосудистые сплетения желудочков мозга человека” він відкрив і описав новий орган, а при вивченні “икловой борозды у свиньи” зробив відкриття, яке назвав “предворающим компромиссом...”;

Професор В.І. Проняєв: “... большой вклад в изучение структурной организации, ряда органов особенно в процессе их пренатального развития внес профессор Н.Г. Туркевич и основанная им школа”.

У 1963 році виходить фундаментальна робота “Эмбриональное развитие сосудистых сплетений IV мозгового желудочка и губчатого органа у человека”, а в 1964 році – “Изолинейная конструкция на наклонной плоскости”, тоді ж вийшла велика стаття “В.Н. Тонков. Учебник нормальной

Атестат професора

анатомии человека”, де дуже ретельно були проаналізовані всі неточності і приведені всі необхідні доповнення до цього популярного підручника з анатомії людини.

У 1967 році побачила світ монографія Миколи Гервасійовича “Реконструкция микроскопических объектов по гистологическим срезам”, в якій були систематизовані всі відомі методи реконструкції з корективами і приведений ряд нових способів. Ця книга відразу ж стала настільною для кожного наукового працівника при виконанні морфологічних досліджень. Присвячена вона світлій пам’яті друга і вчителя С.І. Лебьодкіна, а перший екземпляр підписаний: “Моей внучке Наташеньке, автор”. До описаних в літературі методів Микола Гервасійович додав ще 26 методів, які раніше не були опубліковані і носять його ім’я “Реконструкції за Туркевичем”.

Академік АМН СРСР В.М. Терновський, з яким Микола Гервасійович був в багаторічній дружбі та науковим листуванням, так відгукнувся про монографію: “Реконструкция микроскопических объектов за гистологическими срезами”, дуже змістовна та методично дуже важлива і потрібна. В неї єдиний недолік – тираж маленький. Гарно Вам дякую за все...”. У виданнях “Питання морфології нервової системи” під редакцією В.М. Терновського друкуються статті “Эмбриональное развитие сосудистых сплетений мозга” – 1966 г., а в ювілейному випуску 1973 року, з нагоди 85-річчя з дня народження В.Н. Терновського, вийшла робота “Эмбриогенез сосудистых сплетений мозговых желудочков”. Дане видання було надіслано Миколі Гервасійовичу з дарчим написом Терновського.

У 1971 році Микола Гервасійович вийшов на пенсію. Не будемо згадувати причини, що спонукали його зробити цей крок. Залишились роботи, які так і не побачили світ: “Некоторые мысли по вопросу о норме в анатомии”, “К вопросу о территориальных компромиссах в процессе органогенеза”, “Изолинейная стереоскопическая реконструкция на вертикальную плоскость”, “Некоторые мысли старого профессора анатомии медицинского института по поводу изложения предмета”, незакінчений лист зі спогадами про С.І. Лебьодкіна.

У своєму листі від 02.09.1973 року В.М. Терновський пише: “... Мы с Вами, дорогой Николай Гервасиевич, принадлежим к старейшему поколению отечественных анатомов и чтим культурные

традиции, воспринятые от достойнейших предшественников наших. Хорошее всегда зажигает желание лучшего! – учили нас наши предшественники и мы старались исполнять их завет... Страшно сказать, как быстро пронеслось время жизни и сколько еще “неизвлеченных заноз” в полусариях...”.

Микола Гервасійович завжди багато уваги приділяв культурі і чистоті мовлення. Не лінувався зайвий раз подивитися в словник, як ставити наголос, або правильно перекласти. Випишував цікаві факти з фізики, географії, природних явищ, статистичні закономірності. Любив музику, більше легку, а класичну слухав по декілька разів, щоб зрозуміти і запам’ятати. Балет не любив дивитися, а слухав з задоволенням. Його захоплення були постійними все життя. В його домі постійно були тварини: риби, собаки, птахи. Почавши фотографувати і друкувати фотографії в 13 років, він проніс це захоплення через все життя. Любив жарти, гарну літературу, розиграші і сміх, але це тільки в родинному колі. На людях малознайомих він був стриманим і небагатомовним.

23 квітня 1975 року Туркевича Миколи Гервасійовича не стало. За його бажанням похований поруч з могилою матері Катерини Миколаївни на руському цвинтарі м. Чернівці.

Не стало вчителя, але залишились його роботи, його учні, музей його імені, іменна студентська стипендія, а його портрет висить на стіні його робочого кабінету на кафедрі. За той час, що Микола Гервасійович завідував кафедрою анатомії людини в Чернівецькому медінституті, під його керівництвом захистилося 2 доктори і 9 кандидатів наук, опубліковано більш ніж 100 наукових праць.

Кращою пам’яткою про видатного вченого, про яскраву особистість була наукова конференція, присвячена 100 річчю з дня народження М.Г. Туркевича і збірник статей “Актуальні питання морфогенезу”. Вийшла велика стаття в обласній газеті “Буковина”. У 2010 році вченою радою Буковинського державного медичного університету кафедрі анатомії людини присвоєно ім’я професора М.Г. Туркевича.

Людина залишає себе в людях. Це секрет людського безсмертя. І сьогодні на могилі лежать живі квіти.

Ми живі, доки нас пам’ятають.

Список використаної літератури

1. Лютик М.Д. Кафедра анатомії людини Буковинського державного медичного університету: Історичний нарис. / М.Д. Лютик, В.П. Пішак, С.М. Луканьова. – Чернівці: Букрек, 2009. – 212 с. 2. Історія кафедри анатомії людини БДМА / Б.Г. Макар, М.М. Козуб, В.В. Кривецький [та ін.] // Клініч. анатом. та оператив. хірург. – 2003. – Т. 2, № 4. – С. 72-75. 3. Пішак В.П. Туркевич Микола Гервасійович – видатний вчений, педагог, гуманіст / В.П. Пішак, М.Д. Лютик, Б.Г. Макар, В.В. Кривецький [та ін.]. – Чернівці: Медакадемія, 2004. – 144 с.